ИАКИНФ БИЧУРИН

Гордиться славой своих предков не только можно, но и должно. Не уважать оное есть постыдное малодушие.

А. С. Пушкин.

И. Бичурин — XIX-мĕш ĕмĕрĕн малтанхи çурринче ĕçлесе чапа тухнă синолог-китаевед. Китая, Монголие, Тибета, çавăн пекех Вăтам Азири тата Хĕвелтухăç Çĕпĕрти халăхсен çĕршывĕпе пурнăçне тĕпчекен историксемпе географсем, чĕлхеçĕсемпе литераторсем И. Бичурин кĕнекисемпе кунтаранччен усă курассĕ.

И. Бичурин декабристсемпе, вырăс халăхĕн аслă писателĕсемпе А. С. Пушкинпа, И. А. Крыловпа тата ытти нумай писательсемпе çывăх пулнă.

Никита Яковлевич Бичурин ĕлĕк Хусан кĕпĕрнине кĕнĕ Шупашкар уезĕнчи Бичурино—Шĕнерпуç ялĕнче 1777 çулта çуралнă. Унăн ашшĕ Яков Петров — чăваш, ялта чухăн тиечук пулнă. Амăшĕ — вырăс хĕрарăмĕ. 8 çула çитсен, Никитăна, вăл аслă та сивĕч ача иккенне кура, Свияжск хулине нотăсем тăрăх юрлама вĕрентекен училищĕне вырнаçтарнă, тепĕр тăватă çултан Хусанти духовнăй семинарине вĕренме кусарнă.

Семинаринче Н. Яковлев 10 çул хушши вĕреннĕ (1789 çултан пуçласа 1799 çулччен). Унта ăна хăйсен ялĕ ячĕпе „Бичуринский" хушамат панă.

Талантлă тата пурне те тĕпчесе пĕлме юратакан Никита Бичурин семинарире чухне питĕ нумай кĕнекесем вулать; пуринчен ытла ăна художествăллă литература тата авалхи чĕлхесем ытларах интереслентерессĕ. Унăн пултарулăхне кура, вĕренсе тухсан, ăна çав семинарирех (часах вăл семинари академи пулса тăрать) авалхи грексен тата латынь чĕлхисене вĕрентекен преподаватель пулма хăвараççĕ. Кусемсĕр пуçне, И. Бичурин француз тата нимĕç чĕлхисене те лайăх пĕлнĕ, вăлах картинăсем ÿкерме те ăста пулнă, сăвăсем те çырнă.

Семинаринчен вĕренсе тухнă хыççăн, ашшĕ ывăлне пĕр-пĕр чăваш ялне священнике кĕртесшĕн пулнă. Анчах, кĕтмен çĕртен тенĕ пек, 1800 çулта Бичурин монах пулса тăрать. Монастырьте ăна „Иакинф" ят параççĕ. Юлташĕсем вăл монах пулса тăнинчен питĕ тĕлĕннĕ, мĕншĕн тесен Бичурин, пуринчен ытла философи тата филологи наукисемпе интересленнĕскер, чиркÿпе кĕлĕ таврашне юратсах кайман. Апла пулсан, мĕншĕн кайнă-ха вăл монастырĕ? Юратнă хĕрĕ пирки тесе те калаçкаланă, анчах тĕп сăлтавне пĕлме хĕн. Çапах та „Иакинф атте" (ăна вара çапла чĕннĕ) пĕрре те монах пек туйăнман.

Çамрăк архимандрит хăй службинче карьера тăвассишĕн тăрăшман. Вăл монах ятне кура мар мăнкăмăллă, сивĕч чĕлхеллĕ, никама пăхăнма юратманскер пулнă. Çавăнпах-и тен ăна малтан Иркутска, унтан Тобольск хулинчи семинарине преподаватель пулма кусараççĕ.

1807 çулта Иркутскран Пекина (Китая) духовнăй мисси тухса каять. Унăн начальникне И. Бичурина тăваççĕ. Бичурин Китая хаваслансах тухса кайнă. „Сахал çын хăй кусĕпе курнă Монголи урлă каçса каймалла пулни мана çав тери хавхалантарчĕ", тенĕ вăл каярахпа хăйĕн асилĕвĕнче.

Китайра И. Бичурин 13 çул хушши пурăннă. Малтанах вăл китайсен, унтан монголсемпе тибетсен чĕлхисене тĕплĕн вĕренсе çитет. Юлташĕсем каланă тăрăх, вăл хăй те китаецсем евĕрлех пулса кайнă; вĕсем пек тумланса, вĕсен чĕлхипе калаçса вăл кунĕ-кунĕпе Пекин урамĕсемпе çÿренĕ. Бичурин Китая кĕнекесем тăрăх çеç мар, ун чухнехи тĕрлĕрен çынсен (хресченсен, ремесленниксен, купцасен, ученăйсен) пурнăçне, ĕçĕ-хĕлĕсене, йăлисене сăнаса та вĕреннĕ. Çапла вĕренни И. Бичурина Хĕвеланăç Европăри ученăйсен Китай çинчен çырнă шухăшĕсене хирĕçлесси патне илсе çитернĕ. „...Католик-миссионерсем,— тет вăл хăйĕн пĕр кĕнекин умсăмахĕнче,— христианствăна епле те пулин мала тăратас шутпа, паллах, китаецсен тĕнĕ-йăлисене питĕ хура сăрăсемпе çырса кăтартнă. Çапла туни аслă Европăн кăмăлне çырлахтарнă вара. Миссионерсем хыççăн лайăх писательсемех çав сăрăсене тата ытларах хуратнă, апла туни христос тĕнне ĕненекен халăхсем вара çутăрах курăннă имĕш".

И. Бичурин Хĕвеланăç Европăран пынă миссионерсенчен темиçе хут аслă пулнă, пур халăхсене те пĕр пек юратас тĕлĕшпе Европăри хăшпĕр ученăйсемпе писательсенчен темиçе хут çÿлте тăнă. Ку тĕрĕс иккенне çÿлте асăннă хăйĕн сăмахĕсем кăна мар, вăл Китайра хăйне мĕнле тытни те лайăх кăтартса парать. Чăн та, Китай çыннисем европеецсене юратман, хăранă та вĕсенчен. Анчах Китай чĕлхипе литературине лайăх пĕлекене, пуринпе те йĕркеллĕн, хăйне çÿле хумасăр калаçакана — И. Бичурина китаецсем юратнă, ăна хăйĕн ĕçĕнче пулăшнă. Çавăнпа та И. Бичурин Китайра ăнăçлăн ĕçлеме пултарнă.

Юлташĕ каланă тăрăх, Бичурин Китайра 270 томран тăракан Китай историне, статистикăна вĕренес тесе 18 том, 20 том энциклопеди, 6 томлă словарь т. ытти кĕнекесене те вуласа тĕпчесе тухнă. Питĕ нумай кĕнекесене вырăсла куçарнă. Вĕсенчен чи пысăкки — „Китай историйĕ тата ун империне кĕрекен çĕрсен географийĕ" (10 том).

Кусемсĕр пуçне, И. Бичурин Китайра пурăннă чухнех хăй те кĕнекесем çырнă. Вĕсенчен пĕри — „Описание Пекина с китайского подлинника 1788 г. и план города". Китай, Манчжури, Монгол, Тибет çыннисен тумĕсене ÿкерсе илнĕ.

Ют çĕршывсенчен Китая пынă ученăйсенчен нихăшĕ те Азири çĕршывсенче И. Бичурин чухлĕ сăнаса тĕпчеймен, ун чухлĕ материалсем пухайман.

1821 çулхи çуркунне И. Бичурин хăй пухнă материалсене тата унта туяннă библиотекине 15 тĕве çине тиесе Российйăна таврăнать.

Китайра пулнă мисси вырăс çĕрне кĕрсен, И. Бичурин çав тери хумханнипе çапла каланă: „Пархатарлă çĕршыв! Нумай вăхăт хушши уйрăлса пурăннă хыççăн, эсĕ мана малтанхи хут саламлатăн". Вăл чĕркуççи çине тăнă та çĕре вичĕ хутчен чуптунă.

И. Бичурин, тăван çĕршывне чунтан юратса, отечество наукишĕн тем тери пысăк та паха ĕçсем тунă пулин те, патша правительствин чиновникĕсем ăна Петербургра питĕ сиввĕн йышăннă. Кунта çакна та каласа хăварма тивет. Китайра чухне, питĕ тăрăшса ĕçленĕ вăхăтра, Петербургран вăхăтра тата çителĕклĕ укçа ярса тăрайман пирки, Бичуринăн хăйне пăхăнса тăнă мисси членĕсене хысна япалисене сутса та тăрантарма тивнĕ. Китая çĕнĕ мисси пырсан, унăн начальникĕ П. Каменский ун çинчен Петербурга жалоба çырса янă. Вăл хут И. Бичуринран маларах çитнĕ. Столицăна çитсенех, 1822 çулта, Бичурина духовнăй суд умне тăратса, архимандрит санĕнчен кăларнă та Ладога кÿлли патĕнчи Валаам монастырне ссылкăна янă.

1826 çулта тин, ирĕке кăларса, ăна ют çĕршыв ĕçĕсен министерствин Ази департаментĕнче Китай чĕлхин тăлмачĕ туса хунă. Пурăнма вара ăна, монах пулнă пирки, Петербургри Александр Невский лаврине вырнаçтарнă.

Ку вăхăтра вăл питĕ хытă ĕçлеме тытăнать. 1827 çулта унăн „Ответы на вопросы о Китае" ятлă малтанхи кĕнеки пичетленсе тухать. Малалла вара цензура унăн алçырăвĕсене вуласа ĕлкĕреймен. „Китайская грамматика", „Статистическое описание Китая", „Историческое обозрение пиратов", „Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена" ятлă тăватă кĕнеки Демидов премине тивĕçлĕ пулнă. 1831 çулта ăна Россия Академин член-кор-

респонденчĕ пулма суйлана. Çавăн пекех ăна Францири Наука Академийĕн хисеплĕ членĕ пулма, Англири ученăйсен королевски обществин членĕ пулма суйлаççĕ. Çирĕм çула яхăн ĕçлесе, И. Бичурин Китай, Монгол, Тибет тата Вăтам Ази халăхĕсен историйĕ тăрăх 16 пысăк кĕнеке çырса пичетлесе кăларнă. Кунсăр пусне, 70-е яхăн брошюрăсем, статьясем çырнă. Çав ĕçсене пула, И. Бичурин тĕнчипе паллă ученăйсен хисепне кĕнĕ.

И. Бичурин паллă ученăй кăна мар, XIX-мĕш ĕмĕрĕн малтанхи çурринче малта тăракан вырăс интеллигенцийĕн чи лайăх представителĕсенчен пĕри пулнă. Вăл Бестужевпа, Пущинпа, вырăссен аслă писателĕсемпе — Пушкинпа, Крыловпа, Лермонтовпа тата ыттисемпе те çывăх пулнă.

1830 çулта И. Бичурина ют çĕршыв министерствин хăшпĕр сотрудникĕсемпе Хĕвелтухăç Çĕпĕре командировкăна янă. Çĕпĕре тухса каяс умĕн Питĕрти тусĕсем ăна декабристсем валли çырусем парса янă. Иркутск хулинче Бичурин Пущинпа, Верхнеудинск хулинче Бестужевпа тата ытти декабристсемпе те тĕл пулнă. Бичуринпа Бестужев часах туслашса та кайнă. Çĕпĕрте пурăннă чух вĕсем нумай ӳкерчĕксем тунă. Бестужев икĕ хутчен Бичурин сăнне те ӳкерсе илнĕ. *) Вăлах хăйне тăлланă сăнчăрĕнчен Бичурина асăнмалăх пысăк хĕрес туса панă.

Инçетри тăванĕсенчен пĕри: „Мĕншĕн эсир тимĕр хĕрес çакса çӳретĕр, духовнăй çынсем кĕмĕл хĕреспе çӳреççĕ-çке?" — тесе ыйтсан, ватă Бичурин ăна хирĕç çапла каланă: „Ку парнене илнĕрен вара эпĕ ăна нихăçан та хывман, вăл маншăн питĕ хаклă. Ман питĕ çывăх тусăм пурччĕ, ăна Çĕпĕре янă... вăл, хăйне тăлланă сăнчăртан хăй аллипе хăй çак хĕресе туса, ăна мана парне кӳчĕ. Ăнлантăн-и ĕнтĕ вăл маншăн мĕн тери хаклине тата ăна хывма питĕ йывăррине?" Ку сăмахсене каласа пĕтерсенпе ватă çыннăн куçĕсем шывланнă.

И. Бичурин монах тумне хывса ирĕке тухасшăн темиçе хут та синода прошени çырса панă. Синод пĕр вăхăтра çакна хирĕçлемен те. Анчах пĕррремĕш Николай патша И. Бичурина, вăл декабристсемпе çыхăну тытнине пĕлсен, питĕ курайми пулса çитнĕ. Çавăнпа та синод решенийĕ çине „не дозволять оставлять монашество" тесе резолюци çырса хунă.

И. Бичурин хăй вăхăтĕнчи литература ушкăнĕсемпе тачă çыхăну тытнă. Ун чухне тухса тăнă журналсене вăл Хĕвелтухăç Çĕпĕртен интереслă корреспонденцисем янă.

И. Бичурин вырăссен аслă поэчĕпе А. С. Пушкинпа çывăх паллашнă. Вĕсен хушшинчи çыхăну 1828 çултан пуçласа аслă поэт вилличченех пынă. А. С. Пушкин, хăй вăхăтĕнчи чи аслă вĕреннĕ çын, Хĕвелтухăçĕнчи çĕршывсемпе, вăл çĕршывсен историйĕпе, литературипе тата искусствипе хытах интересленнĕ. „Пушкин и Китай" ятлă статьяра („Книжные Новости", 1937 ç.) çапла каланă вырăн пур: „В ознакомлении Пушкина с Китаем сыграли книги и личное знакомство со знаменитым в то время И. Бичуриным, одной из наиболее своеобразных фигур тогдашнего Петербурга".

А. С. Пушкин библиотекинче Монголипе Китай историйĕсем çинчен çырнă чылай кĕнекесем тупнă. Вĕсене нумайĕшне И. Бичурин панă пулнă. Сăмахран, „Описание Тибета в нынешнем его состоянии" ятлă 1828 çулта тухнă кĕнекен малти листи çине çапла çырнă: „Милостивому государю моему Александру Сергеевичу Пушкину от переводчика в знак истинного уважения. Апреля 6 дня, 1828 г. Переводчик Иакинф Бичурин".

А. С. Пушкин Китай тата Хĕвелтухăçĕнчи ытти çĕршывсем çинчен И. Бичурин каласа панине пысăк тимлĕхпе итленĕ.

Бичурин çырнă „Китай в гражданском и нравственном отношении" кĕнекене вырăссен паллă критикĕ В. Г. Белинский пысăк хак панă, авторне малашнехи ĕçсенче ăнăçлăх суннă.

1853 çулта „Петербургские ведомости" хаçатра Бичурин çинчен „вăл... хăйшĕн мар, Тăван çĕршыв ырлăхĕшĕн тăрăшнă", тесе çырнă. Чăн та, И. Бичурин наукăшăн, пуринчен ытла Китая, Монголие, Тибета тата Вăтам Азири халăхсен историне тĕпчесе пĕлес тĕлĕшпе питĕ нумай ĕçсем тунă. Наукăна вăл вырăссен пысăк ученăйĕ пулса кĕрсе юлнă.

И. Бичурин кĕнекисенче Китайăн патриархальнăй пурнăçне хăшпĕр чух идеализацилесе кăтартнисем те пуларнă. Китайăн авалхи культурин хăйне май илĕртӳлĕхĕ çинчен пысăк хак хурса каласа панă хушăра вăл Ази патшисемпе чиновникĕсен тискерлĕхне, вĕсем халăхăн ăс-хакăлне малалла кайма чарса тăнине асăрхама пултарайман. Анчах та унти халăхсен ирĕклĕхĕшĕн чăн сăмах калани, ют çĕртен килекен пусмăрçăсене хирĕç пулни вырăс обществин малта пыракан сийĕсемшĕн кăмăллă та кирлĕ пулса тăнă. Бичурин кĕнекисем çинчен журналсемпе хаçатсенче çырнă, вĕсем çинчен университет аудиторийĕсенче, литература салонĕсенче каласнă, вĕсене пысăк писательсем пысăк хака хунă.

XIX-мĕш ĕмĕрте хĕвеланăçри капиталистсем çĕнĕ колонисемшĕн хĕрсе çапăçнă. Англипе Франци тупписем Европа купцисемпе фабриканчĕсемшĕн Азире „çĕнĕ çĕрсем уçнă", Лондонпа Парижре пурăнакан философсем, историксем, писательсем, капитализм идеисене сутăннăскерсем, Азири халăхсене „хăйсем тĕллĕн пурăнма пултарайман усăсăр халăхсем" вырăнне хурса, капиталистсен ютçĕршывсене пăхăнтарса хăйсен колонийĕ туса хурас политикине хӳтĕлеме, тӳрре кăларма тăрăшнă.

Çав вăхăтра ĕнтĕ И. Бичуринăн Азири çĕршывсемпе унти халăхсем çинчен тĕрĕс каласа паракан кĕнекисем умлăн-хыçлăн тухса тăнă. И. Бичурин Азири халăхсен ĕçченлĕхĕ, вĕсен ăсталăхĕ, вĕсен пултарулăхĕ çинчен ăшă кăмăлпа та пысăк юратупа çырнă. Вырăс учĕнăйĕн витĕмлĕ, хĕрӳллĕ сăмахĕ хĕвеланăçĕнчи „мăнкăмăллă" çырусене хытă питлекен сăмах пулса тăнă.

И. Бичурин хăйĕн шухăшĕпе те, пурнăçĕпе те ун чухнехи вырăс интеллигенцийĕн малта пыракан представителĕсемпе çывăх тăнă. Çавăнпа ăна патша та, академири бюрократсем те ытлах кăмăлламан. 1824 çулта академи Китай библиотекин каталогне йĕркелеме Парижран хăйне востоковед тесе шутланă Броссе ятлă профессора чĕнсе илнĕ пулнă. Российăра çав ĕçе тума пултаракан çын пулман, имĕш! Ку, паллах, тĕнчипе паллă китаеведа—Бичурина кӳрентернĕ. Çитменнине, лешĕнчен ним те тухман. Ун çинчен Бичурин Погодин патне çапла виртлесе çырнă: „...Он (Броссе пирки сăмах пырать) отозвался, что по давности не в состоянии упомнить значение всех букв китайских. После сего вместо китайщины, принял на себя звание профессора языков армянского и грузинского. Я написал каталог и получил двести р. серебром, а г. Броссе за этот же каталог получил орден. Не наглое ли бесстыдство?"

И. Бичуринăн çаплах ирĕксĕрех монастырьте пурăнмалла пулнă. Çапах та, темĕнле йывăр пулсан та, монастырь тулашĕнчи чăн-чăн пурăнăçпа хутшăнма пултарнă вăл. Хăшпĕр чухне ăна юлташĕсем патне хăнана çӳреме те ирĕк панă.

Монастырьте вăл никампа та калаçман, типĕ тытман, вăл кĕлтунине те никам та курман.

Ун çывăх тусĕсенчен пĕрин хыççăн тепри вилнĕ, хăй те вăл çулран-çул начарланса пынă. 1851 çулта унăн „Сведения о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена" ятлă юлашки кĕнеки тухнă. Вăл ун чухне ĕнтĕ çитмĕл тăваттăра пулнă.

Иакинф Бичурин 1853 çулта, майăн 11-мĕш кунĕнче вилнĕ. Ăна Петербургри Александр Невский лаврине пытарнă.

Çакăн пек, кĕскен каласа панă тăрăх, ĕлĕк чăваш халăхĕ хушшинче çуралнă, тĕнчипе паллă китаевед пулнă вырăс учĕнăйĕн — Иакинф Бичуринăн ĕçĕсемпе пурнăçĕ.

П. Г. ГРИГОРЬЕВ

*) Вĕсенчен пĕри, Бичурина монах тумтирĕпе ӳкерни — хальхи вăхăтра Бурят-Монголи республикинче Кяхтăри краеведени музейĕнче упранать.